

CELE DOUĂ LISTE

(un comentariu la *Două loturi* de I.L. Caragiale)

Mihai Iovănel*

Există texte peste care au trecut decenii și chiar secole, netulburându-le aparenta limpezime, pentru ca dintr-odată să se reveleze un secret care tot timpul acesta stătuse îngropat fără ca nimeni să-l observe.

Două loturi de I.L. Caragiale, povestire publicată întâia dată în 1898, a fost citită – și răscitită, fiind vorba de una dintre piesele cele mai clasice ale celui mai clasic scriitor român – mai bine de o sută de ani ca mostră de sadism auctorial pe tema destinului unui funcționar care crede că a câștigat la loterie premiile cele mari, pentru ca, în final, să descopere că numărul de la o loterie câștigase la cealaltă și invers. Numerele erau „viceversa”, iar numele funcționarului – Lefter Popescu – a intrat în folclor ca eponim al ghinionului, al omului păgubos. Însă în 2002¹, în ediția a doua a unei cărți din 1983, criticul Florin Manolescu a făcut o descoperire pe drept cuvânt senzațională: numerele lui Lefter Popescu erau de fapt câștigătoare. Cum a fost posibil ca nimeni să nu observe acest detaliu timp de mai bine de un secol?²

Să recitim cele patru paragrafe ale nuvelei în care apar numerele loturilor lui Lefter Popescu³.

Primo – vestea extragerii loturilor: „Lotăriile, amânate de atâtea ori, s-au tras în sfârșit amândouă în aceeași zi. La prima (Lotăria «Societății pentru fundarea unei Universități Române în Dobrogea, la Constanța») lotul cel mare de 50 000 lei l-a câștigat numărul 076 384; iar la a doua (Lotăria «Asociațiunii pentru fundarea și înzestrarea unui Observatoriu Astronomic la București») lotul cel mare tot de 50 000 lei l-a câștigat numărul 109 520”. Vocea naratorului este obiectivă și, cum nu există suspiciuni asupra credibilității sale, nici autenticitatea acestor numere nu are de ce să fie pusă la îndoială.

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

¹ Florin Manolescu, *Caragiale și Caragiale. Jocuri cu mai multe strategii*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 2002.

² Florin Manolescu însuși l-a descoperit abia la a doua ediție.

³ Citatele sunt date după I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I: *Proză literară. În volume*, ediția a doua, revăzută și adăugită de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav, prefață de Eugen Simion, București, Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011.

Secundo – un dialog între Lefter Popescu și căpitanul Pandelescu, cel de la care împrumutase din superstiție, pentru a păcăli norocul, suma de bani necesară loturilor:

- „– Leftere!... nu știi nimica?
- Ce?
- Ieri s-a tras lotăriile noastre!
- Ei?
- Am câștigat!
- Nu mă-nnebuni!... Cât?
- La amândouă am câștigat loturile mari! ale mari de tot!

Și căpitanul pune pe masă listele oficiale și alături carnetul său. În adevăr, carnetul sună tocmai ca-n liste: 076 384 Universitate–Constanța, 109 520 București–Astronomie”.

Idem: nici vocea naratorului nu s-a schimbat, nici dubiul asupra verosimilității sale nu a crescut.

Tertio – listele au fost publicate și în ziare: „– Uite, zice d. căpitan și arată celorlalți gazeta, care scrie: «Precum se știe, cele două mari lotării s-au tras zilele trecute. Numerele cari au câștigat loturile cele mari, de câte 50 000 lei sunt: la Constanța–Universitate, 076 384 – la București–Astronomie, 109 520. Un lucru curios însă; până acuma, fericiții posesori ai numerelor câștigătoare nu s-au prezentat să-și reclame dreptul. Pentru numeroșii noștri cititori și gentilele noastre cititoare, în rândurile cărora am dori din suflet să se afle câștigătorii, amintim că, după șase luni de la trageri, nu se mai poate sub niciun cuvânt reclama vreun câștig. Sumele nereclamate până la termenul fatal trec de drept la fondurile societăților respective»”.

În fine, *quatro*, scena finală a confruntării dintre Lefter Popescu și bancherul căruia îi reclamă încasarea sumelor:

„– Am... două câștigătoare, răspunde fără afectare d. Popescu, și arată de departe biletele, ținându-le grațios între două degete.

- Sunt câștiguri mari?
- Măricele... Am amândouă câștigurile mari!

Bancherul deschide niște ochi plini de admirație și zice, dând să ia biletele:

– Dați-mi voie, mă rog.

Dar d. Lefter retrage încetinel mâna, dezdoiește biletele și întreabă:

– N-aveți listele oficiale?

– Ba da. Iată-le.

– Mă rog, zice d. Lefter cu vorbă răspicată, avem o dată: zero-șapte-zeci-și-șase-de-mii-trei-sute-opt-zeci-și-patru – Universitate–Constanța.

– Nu, răspunde bancherul: una-sută-și-nouă-mii-cinci-sute-două-zeci.

– Dă-mi voie, nu mă-ncurca: una-sută-și-nouă-mii-cinci-sute-douăzeci – București–Astronomie.

– Ba, pardon, zice bancherul... București–Astronomie – zero-șapte-zeci-și-șase-de-mii-trei-sute-opt-zeci-și-patru.

D. Lefter nu-și dă seama bine de ce, dar simte o sfârșeală și cade, alb ca porțalanul, pe un scaun lângă cantor, întinzând machinal mâna cu biletele.

Bancherul le ia: se uită bine la liste, la bilete, la posesorul lor, și, zâmbind și el fără afectare, zice dlui Lefter, care ascultă stupid:

– Uite ce e, stimabile: v-ați înșelat... și iacă de unde provine... Dumneata ai... Ciudat lucru, ce-i drept... Cum s-a-ntâmplat!... Al dracului!... Dumneata ai la una tocmai numărul care a câștigat la cealaltă și...

– Și... ce?

– ... și viceversa”.

Nu este greu de văzut cum greșeala a scăpat neobservată de-a lungul unui secol. În primele trei pasaje (care înfățișează scenariul A: biletele câștigătoare sunt Constanța–Universitate, 076 384, iar București–Astronomie, 109 520), numerele sunt scrise cu cifre arabe, iar în ultimul pasaj (care oferă scenariul B: biletele câștigătoare sunt Constanța–Universitate, 109 520, iar București–Astronomie, 076 384), ele apar în litere. Însă care să fie explicația faptului că există două seturi concurente de liste oficiale (ambele la fel de legitime, de nefalsificabile din punct de vedere narativ: ambele sunt transcrise din punctul de vedere al aceluiași narator creditabil, nu din perspectiva potențial deformantă sau mistificabilă a unui personaj)?

Explicația oferită de autorul descoperirii, Florin Manolescu, a fost că bancherul încearcă să îl păcălească pe Lefter Popescu: „Singura concluzie care se poate trage după lectura nuvelei *Două loturi* este că Lefter Popescu a fost tras pe sfoară de un funcționar-bancher [...]. De data aceasta, nu hazardul și-a dovedit «voința răutăcioasă» și «fizionomia perfidă», cum credea Zarifopol, ci funcționarul-bancher din finalul nuvelei. În felul acesta, întregul caracter al textului se schimbă, căci în spatele fațadei pe care ne-o oferă tema luptei cu nenorocul, Caragiale plasează o semnificație socială, pornită, ca de atâtea ori în literatura sa, de la un fapt divers”. Este în mod evident o soluție slabă. În cuvintele lui Ștefan Cazimir, „Este greu, dacă nu imposibil, să-i atribuim bancherului inspirația instantanee de a-l mistifica pe Lefter Popescu. Asta ar fi presupus din partea lui certitudinea că omul venit să-și încaseze câștigurile nu va cere spre edificare listele oficiale, putând la rigoare să-l demaște pe impostor”⁴. Se pot adăuga următoarele argumente. În primul rând, bancherul era un simplu intermediar de capital, nu urma să-și livreze propriii săi bani; ca atare, n-ar fi avut sens să încerce să-l păcălească pe Lefter Popescu decât în varianta în care i-ar fi sustras biletele cu scopul de a încerca să încaseze el câștigul – ceea ce însă ar introduce prea multe variabile în scenariul potențial al bancherului pentru ca acesta, nefiind un Arsène Lupin, să-l poată lua în considerație, și încă sub o inspirație de moment; cu atât mai mult cu cât Lefter se prezintă bancherului ca un ins suspicios, nu vrea să îi înmâneze biletele și până la

⁴ Ștefan Cazimir, *Loturi și comploturi*, în „România literară”, nr. 30, 2009.

scena prăbușirii de final nu sugerează că ar dispune de un psihic labil⁵. În al doilea rând, nu trebuie uitat că Lefter Popescu nu este unicul beneficiar al biletelor; de-a lungul nuvelei a făcut copărtași la potențialul câștig mai multe personaje – căpitanul Pandele, comisarul Turtureanu – care reprezintă instituții importante; evident, bancherul n-ar fi avut de unde să știe asta, dar consecințele unei confruntări între sistemul financiar și cel polițienesc e greu de crezut că ar fi scăpat lui Caragiale în cazul în care ar fi avut în vedere o astfel de întorsătură.

Varianta explicativă cea mai la îndemână ține de greșeala autorului – fie involuntară, din neatenție (ceea ce cunosătorii lui Caragiale, obsedați de controlul detaliilor, consideră improbabil⁶), fie intenționată, din rațiuni ludice, de manipulare a așteptărilor cititorului. Eliminând prima variantă, rămâne cea de a doua, care merge pe linia tezei lui Florin Manolescu din cartea amintită că autorul *Momentelor* și-ar fi „jucat” opera în raport cu orizontul de așteptare al epocii. Soluția poate fi acceptată, însă cu o anumită prudență, ca soluție exterioară – întrucât, ca ipoteză auxiliară, prin ea se poate demonstra orice. Când Manolescu și-a scris cartea, în anii '80, erau la modă ingineriile textuale–„postmoderne” care subminau prin creșterea entropiei rigiditatea tradițională a unor categorii, precum autorul sau pactul de lectură. Ce-i drept, Caragiale a fost contemporan cu Alphonse Allais, autorul unor texte paradoxale în care nu-s rare finalurile în buclă vicioasă⁷. Totuși, ficțiunile lui Caragiale prezintă în general o consistență internă incompatibilă cu o cheie de tip Allais: chiar enigma sinuciderii lui Anghelache din „Inspecțiune”, deși neexplicată, *et pour cause*, nu intră în conflict cu datele inițiale ale textului.

În *Două loturi*, însă, avem două liste oficiale care se bat cap în cap. Cum se explică această contradicție? De fapt, prima întrebare care trebuie pusă este: există o explicație – o explicație care să integreze toate elementele textului și care să poată fi considerată verosimil a fi fost intenționată de Caragiale? Aceste două condiții sunt importante, pentru că pot fi imaginate cu ușurință diverse scenarii care să ofere explicații mulțumitoare, dar incapabile să explice toate datele textului sau incongruente cu ceea ce cunoaștem despre scrisul lui Caragiale. De pildă, scena finală ar putea fi socotită ca fiind visul lui Lefter Popescu de după noaptea de pomină în care ajunge acasă dimineața, „pe la șapte și jumătate”, după ce fusese bătut de chivuțe. În vis, dorințele cunosc o îndeplinire rapidă (Lefter găsește ca prin minune biletele; Lefter demisionează); tipic coșmarurilor, datele realității apar inversate (listele bancherului sunt viceversa față de listele reale). Explicația are meritul de a fi consistentă cu alte texte ale lui Caragiale, în care visul joacă un rol important (*La hanul lui Mânjoală*, *Vreme de război*, *O făclie de Paști* ș.a.). Un detaliu ajutător stă într-o mică inconsecvență dinspre sfârșitul la *Două loturi*: în

⁵ De altfel, căderea psihică a lui Lefter Popescu e mai mult efectul înlănțuirii deconcertante de circumstanțe decât finalul necesar al unei crize inițiale; or, bancherul nu putea miza pe prăbușirea lui pentru că nu avea de unde să cunoască prin ce trecuse Lefter până să se prezinte cu biletele în fața sa.

⁶ V. excelenta notă-comentariu a editorului Nicolae Bârna în *Opere*, vol. I, p. 721–740.

⁷ V. „Un drame bien parisien” (1890), analizată de Umberto Eco în *Lector in fabula*.

scena cu bancherul, Lefter se referă la „lotăriile cari s-au tras alaltăieri”; or, la momentul începerii nuvelei, soții Popescu „caută de trei zile pe brânci” biletele, în condițiile în care aflaseră de „noroc” cu o zi întârziere; deci trei zile plus una plus încă o zi care trece cu anchetarea chivuțelor – fac cinci zile, cu trei mai mult decât ar părea să însemne „alaltăieri”. Dar, cu toate astea, interpretarea onirică are dezavantajul că visul introduce o ruptură bruscă și forțată în spațiul nuvelei: citirea în această cheie oferă doar o explicație a unei incongruențe, nu o interpretare în spiritul codului satiric-realist al nuvelei.

O altă soluție care ar explica intersecția heterotopică a celor două liste ține de mecanica literară a comicului. Henri Bergson, autorul în 1900 al lucrării clasice *Le Rire: essai sur la signification du comique*, arăta că „[o] situație este întotdeauna comică atunci când aparține în același timp de două serii de evenimente absolut independente și când poate să fie interpretată, pe rând, în două sensuri cu totul și cu totul diferite [...] Fie că este vorba de interferența seriilor, fie că este vorba de inversiune sau repetiție, vedem că scopul este întotdeauna același: să obținem ceea ce am numit *o mecanizare* a vieții. Vom alege un sistem de acțiuni și de relații și îl vom repeta ca atare, sau îl vom răsturna cu susul în jos, sau îl vom transporta în bloc într-un alt sistem cu care coincide în parte, toate acestea fiind operații ce constau în a trata viața ca pe un mecanism care se repetă, cu efecte reversibile și piese interschimbabile”⁸. Se poate considera că în *Două loturi* o primă serie de evenimente este compusă din ocurențele 1, 2 și 3 ale listelor, această serie fiind inversată în scena finală a nuvelei, când biletele devin viceversa⁹. Avantajul unei asemenea interpretări e că se verifică și în restul operei autorului. *Inspețiune*, cealaltă nuvelă enigmatică a lui Caragiale, poate fi interpretată tot conform principiului seriilor simetrice. Acolo, cele două serii sunt: seria realității obiective, în care există Anghelache (și în care Anghelache este un casier corect) și seria realității subiective, în care acționează acesta (el se sinucide ca și cum nu ar fi fost un delapidator încolțit de inevitabilitatea inspecției). Autorul instrumentează la vedere cea de a doua serie, conducându-și personajele și cititorii să creadă în adevărul ei obiectiv; pentru ca la sfârșit, revelând prima serie, nuvela să fie redeschisă virtual din perspectiva ciocnirii celor două serii. *Inspețiune* este o piesă prin excelență comică, măcar în sensul că exploatează mecanica genului comic, chiar dacă nu provoacă în mod fățiș râsul. După o mecanică similară se

⁸ Henri Bergson, *Teoria râsului*, traducere de Silviu Lupașcu, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 82, 86.

⁹ Nuvela abundă în simetrii. Strada Pacienții, pe care locuiesc soții Popescu, de pildă; „pacient” semnifică în același timp „răbdător” și „om bolnav” (cf. *Dicționarului universal* al lui Șăineanu) – primul sens se aplică invers lui Lefter, care numai răbdător nu este, în timp ce cel de-al doilea descrie literal starea lui la sfârșitul nuvelei, când înnebunește. Alte simetrii țin de numerologie (sunt zece farfurii pe care le sparge Lefter, corespunzând celor 100 000 de lei pe care se teme că i-a pierdut; cifrele de pe cele două bilete conțin toate cifrele de la 0 la 9), de detalii bizare (soția lui Lefter, care în prima parte face afaceri cu chivuțele, în ultima parte intră ca maică la Mănăstirea Țigănești) ș.a.

prezintă *O făclie de Paște*, stând sub semnul chiasmului: hangiul Leiba Zibal, dominat subiectiv de spectrul fricii (accentuat de autor într-o concordanță utilă narativ cu clișeele antievreiești din epocă), se comportă în realitate cu curajul unui om determinat să-și apere viața și familia; în timp ce Gheorghe se transformă din ucigaș potențial în victimă a lui Leiba Zibal. Transferul chiasmic este celebrat la sfârșitul textului printr-un simulacru parodic, dar nu mai puțin atroce de botez¹⁰.

Dar nici o asemenea soluție nu este pe deplin satisfăcătoare în sine. Oricât de celebre, descrierile lui Bergson oferă o platitudine; tocmai platitudinea lor, caracterul general aplicabil pretutindeni eludează specificitatea nuvelei.

Pentru a răspunde enigmei puse de *Două loturi* e nevoie, înainte de toate, să găsim o întrebare mai bună. Ce înseamnă cele două loturi, ce înseamnă, în nuvelă, loteria?

Loteria fusese asociată de la începuturi cu fraudă. Rămăsese celebră anecdota cu Ludovic XIV, care, organizând o loterie, ieșise câștigător, spre nemulțumirea curtenilor. Marx, în *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, se referise copios la „chestiunea loteriei lingourilor de aur”¹¹, o afacere de proporții prin care Napoleon cel Mic își aliase resorturile statului pentru a-și înșela supușii.

În Țările Române, loteria apăruse la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Primele loterii ce căpătaseră drept de funcționare, în 1793 și 1794, fuseseră străine¹². De-a lungul secolului al XIX-lea, loteriile din Europa aprinseseră imaginația românilor. Dar, printr-o Lege din 1883, loteriile fuseseră scoase în afara legii, cu excepția unor „scopuri de binefacere sau numai în vedere de a încuraja artile”¹³. Conform regulamentului de aplicare a legii, din același an, „atât particularii, cât și societățile cari ar cere asemenea autorizațiuni [pentru organizarea unor loterii] trebuie să aibă domiciliul în țară”¹⁴. În același timp, se interzicea publicitatea făcută în ziarele din

¹⁰ „[N]uvela reprezintă o dramă cu atât mai dureroasă, cu cât aparențele sunt mai parodice”, după cum scria G. Călinescu despre *Două loturi* (*Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1985, p. 498)

¹¹ „Bonaparte și acoliții săi o dăruiseră lumii, iar prefectul de poliție Carlier o luase sub protecția lui oficială, cu toate că legislația franceză interzice orice loterii, cu excepția celor în scopuri de binefacere. Au fost emise 7 000 000 de lozuri a un franc bucata, beneficiul fiind destinat, chipurile, pentru trimiterea vagabonzilor parizieni în California. Pe de o parte, goana după aur trebuia să înlocuiască visurile socialiste ale proletariatului parizian, iar mirajul lozului cel mare trebuia să înlocuiască doctrinarul drept la muncă. Firește că strălucirea lingourilor de aur californian făcea ca muncitorii parizieni să nu mai remarce francii modești care le erau subtilizați din buzunar. [...] Bonaparte & Co. nu s-au mulțumit numai să bage în buzunar o parte din diferența dintre cele 7 000 000 și valoarea lingourilor puse la loterie; ei au mai fabricat și lozuri false, emițând câte 10, 15, chiar 20 de lozuri pe același număr” (Marx, *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. VIII, București, Editura Politică, 1960, p. 176–177).

¹² Valeriu Râpeanu (coordonator), Gheorghe Buluță, Sultana Craia, Adrian Ataman, *Loteria Națională din România. O istorie ilustrată*, București, 1999, p. 56.

¹³ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴ *Ibidem*, p. 107.

țară unor loterii străine. Pe lângă argumente de natură morală¹⁵, obiectivul era de a păstra în țară sumele mari care se scurgeau către zonele în care loteriile nu erau interzise¹⁶.

La vremea întâmplărilor din *Două loturi*, loteria era așadar scoasă în afara legii, totuși funcționa pentru acțiuni de binefacere culturală: așa fuseseră ridicate Ateneul, Palatul Societății funcționarilor publici, Catedrala Sf. Iosif; destinate binefacerii sunt și Lotăria „Societății pentru fundarea unei Universități Române în Dobrogea, la Constanța” și Lotăria „Asociațiunii pentru fundarea și înzestrarea unui Observatoriu Astronomic la București”, la care Lefter cumpără biletele. Sau ar fi trebuit să fie. În epocă, sub masca filantropilor se ascundeau adesea interlopi; nu lipseau tunurile fiscale, delapidările sumelor ce ar fi trebuit să meargă către nobilele scopuri – v. „faimosul Blegeanu din Ploești, a cărui loterie în folosul construcțiunei unei Biserici, a fost un scandal public autorizat și câte alte loterii de prin târguri și comune rurale cari se vor trage la... moși așteaptă”¹⁷. Toate acestea se petreceau sub mâna de fier a legii.

Cum se poate ști dacă loteriile la care a participat Lefter au avut un mobil cinstit? Ei bine, există un indiciu strecurat în ultimele rânduri. În epilogul nuvelei, în care autorul mută acțiunea înainte cu ani buni, este înfățișat cititorului un Lefter bătrân, deambulând prin București între Universitate și „observatorul pompierilor de la bifurcarea bulevardului Pake” (Foișorul de Foc). Desigur, în blânda lui nebunie senilă, Lefter interpretează aberant, substituind referenții obsesiei lui pe baza unei asemănări frugale: Universitatea din Dobrogea este înlocuită prin Universitatea din București, iar Observatorul Astronomic prin observatorul pompierilor. Dar această substituire de referent se justifică doar în cazul Universității – Lefter nu putea pendula zilnic între Constanța, unde ar fi trebuit să se ridice Universitatea dobrogeană, și București, locul observatorului. Dar de ce alege Lefter observatorul pompierilor în locul observatorului astronomic care ar fi trebuit să fie construit între timp, cu banii loteriei? După cum se știe, la timpul scrierii nuvelei Observatorul Astronomic nu exista – a fost ridicat la începutul secolului al XX-lea, fiind inaugurat în 1910; dar, în temporalitatea nuvelei lui Caragiale, el ar fi trebuit să fi fost deja ridicat în acel viitor în care ipostaza îmbătrânită a lui Lefter se plimbă prin București. Regulamentul de funcționare a loteriilor obliga societățile organizatoare să investească repede banii câștigați în acțiunea culturală promisă. Cum Observatorul NU fusese ridicat, loteriile (sau cel puțin una dintre ele) fuseseră, pesemne, un tun. Cum listele sunt interconectate (prin inversarea lor, din

¹⁵ „Idea de *morală* a fost asociată în toate legile și în toate dezbaterile ce au avut loc în România privind Loteria și, mai apoi, Loteria Națională” (*ibidem*, p. 15).

¹⁶ Totuși, după cum arăta într-o broșură Alexandru G. Bacaloglu, „*absolut toate ziarele*, fără deosebiri de culori politice, contravineau legii publicând prospectele loteriilor” (*Despre loterii. Loteriile streine, loteriile din țară, loteria de stat, împrumuturile cu prime*, Tipografia Modernă Gr. Luis, București, 1901, p. 9).

¹⁷ *Ibidem*, p. 10.

dublu câștigător Lefter se trezește de două ori perdant), probabil că și Universitatea din Dobrogea se dovedise la fel de fantasmatică¹⁸.

Cine avea de câștigat din „nenorocul” lui Lefter?

Conform regulamentului de funcționare a loteriilor, amintit și în nuvelă, „Dacă în timp de 6 luni nimeni nu se presintă, sumele de bani se vor da și obiectele câștigate se vor vinde la licitațiune în profitul binefacerei pentru care loteria a fost organizată”¹⁹. Așadar, suma pierdută de Lefter urma să intre în fondul Observatorului care nu avea să se construiască, îmbogățindu-l pe organizatorul loteriei. Nu bancherul cu care Lefter face confruntarea listelor putuse să-l fure pe Lefter (i-ar fi solicitat un rol ingrât din punct de vedere logic, cum am arătat mai devreme). Acesta e doar „bancherul unde au fost depuse biletele en gros”, după cum spune nuvela. Fiecărui bilet vândut îi rămânea o jumătate identică depusă la instituție (o bancă) garantând obiectivitatea procesului; cel care se prezenta cu bilete câștigătoare își putea încasa premiul, conform regulamentului din 1883, doar după ce o comisie verifica identitatea dintre biletul prezentat și biletul rămas în registrul cu matcă (sau cu cotor). Fondul de bani era „depus la Casa de depuneri” (actualul CEC). Bancherul ca individ nu câștiga nimic și nu pierdea nimic în raport cu ipoteza în care Lefter încasa ori nu câștigul; nu bancherul a organizat loteriile, instituția pe care el o reprezintă câștigă doar din dobânzile bancare pentru păstrarea fondului de bilete și pentru eventualul transfer bancar. Bancherului și băncii (speculez că aceasta ar fi putut fi Banca de Credit Român, înființată în 1888, cu sediul în zona Universității) le este indiferent dacă banii merg la Lefter sau rămân în fondul loteriilor. Bancherii și băncile câștigă prin însuși faptul – și exclusiv prin el – că Lefter participă la joc; câștigă din momentul în care Lefter cumpără un bilet de loterie, ratificând sistemul de joc.

E timpul să amănunțim și felul în care privea Caragiale fenomenul loteriilor. În toată opera lui (proză, teatru, publicistică, scrisori) pot fi găsite relativ puține referințe. Pe lângă *D’ale carnavalului*, în care Ipistatul vinde – celor cu care ia contact ca subofițer de poliție – bilete la o loterie pe care el o organizează și la care tot el câștigă (precum Ludovic), am numărat cinci, toate în proza publicistică. Fără excepție, ele sunt negative – loteria e desconsiderată ca iluzie. În primele patru²⁰ trimiterea se rezumă, la fleacuri. O citez ca mostră pe cea din 1897, din preajma publicării nuvelei *Două loturi*: „Ar trebui să fie cineva din cale afară naiv să

¹⁸ Dobrogea fusese alipită de-abia de două decenii României, în urma Războiului pentru Independență. În inventarea acestei Universități, care ar fi trebuit să urgenteze românizarea zonei, Caragiale, un satirizator al naționalismului emfatic, nu poate fi bănuit de inocență.

¹⁹ *Ibidem*, p. 109.

²⁰ „[Ă la Don Ranudo de Colibrados], în „Voința națională”, 4 octombrie 1885, reprodus în *Opere*, vol. IV: *Publicistică*, ediția a doua, revăzută și adăugită de Stancu Ilin și Constantin Hârlav, Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2011 p. 338; „Julica...”, „Gazeta poporului”, 8/20 decembrie 1895, reprodus în *Opere*, vol. IV, p. 524; *Sfârșit meritat*, „Epoca”, 30 martie 1897, în *Opere*, vol. IV, p. 709; *Domnul X...*, în „Universul”, 16 februarie 1909, reprodus în *Opere*, vol. IV, p. 952.

compătimizească pe un Caradà sau pe vreo altă caradà. Caradàlele sunt astăzi în cazul ovreiului care plânge în urma tragerii unei lotării, fiindcă a pierdut ce n-a câștigat. Dacă ar fi stat la putere, desigur că ar mai fi gheșeftărit gros. Căzând însă, nu sunt pierduți: săculețele le sunt demult destul de pline, așa ca ei să poată dormi pe moale, și cașcavalurile în cari sunt căpătuiți, destul de grase, așa ca ei să se găsească aproape tot atât de bine în opoziție ca și la guvern”²¹. Este aici un pamflet la adresa lui Eugeniu Carada, politician liberal și președintele Băncii Naționale. Detaliul poate nu este întâmplător; loteria este asociată inevitabil cu speculațiile financiare ale bancherilor. Chiar Lefter Popescu, în timpul crizei nervoase avute în fața funcționarului de bancă, condamnă anumite „tripotajuri ovreiești de bursă” – ironie tipic caragialiană, dat fiind că Lefter însuși își căutase norocul la loterie.

§ Referirile (uneori sinonime) la bancheri și la evrei alcătuiesc de altfel un motiv important al nuvelei. Astfel, Lefter Popescu se revoltă împotriva comisarului Turtureanu, căruia tot el îi promisese un procent din câștig în ipoteza găsirii biletelor (pe care comisarul trebuia să le smulgă de la chivuțe), asociindu-l într-o criză de furie cu mecanisme bancare veroase: „Prin urmare, care va să zică, dacă nici dv., poliția, nu ne protejați contra bandiților, atunci, mă rog, ce mai rămâne? Am înțeles, care va să zică, cum merge chestia! nu vă săturați nici cu zece la sută? Cât vreți, cât poftiți, domnule? Șaptezeci? nouăzeci? sută la sută?”. Nu mai puțin, Lefter manifestă automatisme ale suspiciunii în ce-i privește pe romi și evrei: „D. Lefter susține că Țâca i-a furat biletele – chivuțele și jidanii nu sunt proști”. Nu trebuie trecut cu vederea nici detaliul „dosarului cu afacerea Goldstein” pe care funcționarul îl ține încuiat în birou. De asemenea, izbucnirea finală a lui Lefter are accente antisemite, dată fiind asocierea clișeistic-infamantă între evrei și finanțe: „Vă-nvăț eu minte pe dv. să umblați d-acu-ncolo cu infamii, și să vă bateți joc de oameni, fiindcă este o exploatare și nu vă mai săturați ca vampirii, pierzând toată sudoarea fiecare om onest, deoarece se-ncrede orbește-n mofturile dv. și cu tripotajuri ovreiești de bursă, care suntem noi proști și nu ne-nvățăm odată minte ca să venim, mă-nțelegi, și să ne revoltăm... da! să ne revoltăm!” Nu trebuie uitat că în anii '80-'90 ai secolului ai XIX-lea, de autonomizare a capitalului autohton de cel străin, ciocnirile dintre primul și cel din urmă, în parte evreiesc, provoca valuri antisemite despre care avea să scrie, păstrând încă, la câteva decenii *après*, un dinte antievreiesc, Ștefan Zeletin²². În 1906, când s-a constituit prima loterie de stat pornindu-se de la

²¹ *Sfârșit meritat*, „Epoca”, 30 martie 1897, în *Opere*, vol. IV, p. 709.

²² „În anul 1881 luă ființă Banca Națională a României, cel mai mare eveniment în dezvoltarea economiei noastre moderne. Ea puse ordine în haosul monetar, introduse circulația fiduciară și dădu un uriaș imbold dezvoltării băncilor române. De atunci evreii nu avură de făcut altceva decât să se adapteze noilor condiții economice. Și în adevăr, de la 1900 ei începură să întemeieze societăți bancare anonime după modelul celor liberale. Astfel, pe când la începutul capitalismului român evreii

„Legea pentru constituirea unui fond al asistenței sanitare a sătenilor”²³, discuțiile privind ponderea capitalului străin au continuat²⁴. Un fost director al statisticii centrale în Ministerul de Finanțe, G. D. Creangă, publica în 1907 la Tipografia L’Indépendance Roumaine broșura *Un strigăt de alarmă asupra Spoliațiunii ce se face cu Loteria pe clase și asupra Procedurilor Colectorilor*: acolo critica pe larg „încercarea de a se concesiona loteria unei bănci străine. În cazul acesta nu există nici o consecvență între cauză și efect. Se introduce o loterie spre a opri ieșirea banilor din țară și pe de altă parte se dă consortiului străin exploatarea, al cărei câștig, fără îndoială, va merge tot în străinătate”²⁵. G. D. Creangă era scandalizat de amănuntul că aceia care încasau profiturile, colectorii²⁶, erau majoritar străini; în lista colectorilor principali reprodusă în broșură, din 72 de nume doar foarte puține au o rezonanță neaoșă românească, restul părând evreiești²⁷. §

apar ca pionieri, acum ei stau în dependența finanței naționale, de la care primesc imbalduri, și pe care o iau ca model. Dar opunerea lor la întemeierea unui capital național n-a rămas fără urmări sociale. În prezent, finanța evreiască apare ca un grup limpede deosebit, dacă nu chiar dușman, față de finanța națională: între ambele grupuri există o hotărâtă linie de demarcație. Evreii s-au înstrăinat de burghezia română națională” (Șt. Zeletin, *Finanță și antisemitism*, în *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei românești* [1927], ediția a III-a îngrijită de C. D. Zeletin, București, Editura Scripta, 1992, p. 121).

²³ Acesta a fost „momentul crucial al istoriei Loteriei Naționale. Legea prevedea înființarea unui fond pentru asistența sanitară a sătenilor”, capitalul necesar urmând a fi oferit parțial printr-o „loterie pe clase, sub controlul Statului” (*Loteria Națională din România*, p. 124–125).

²⁴ „Deși se constituia o loterie națională, se observă două fenomene: preponderența capitalului străin, atât în ceea ce privește suma ce trebuia vărsată Ministerului de Interne în termen de o lună de la data contractului, cât și acțiunile integral subscribe, precum și faptul că din membrii Consiliului de Administrație trei aveau domiciliul în străinătate, șapte în București, doi din aceștia fiind străini, după cum se constată din actul constitutiv al Societății Loteriei de Stat din România: «Subsemnații: M.H. Baumgarten, Bucuresci; L. H. Arion, Bucuresci; Banca de credit român, Bucuresci, reprezentat prin d. director M. H. Baumgarten; d. sub-director I. H. Arion; K.K. priv. Oesterr. Länderbank, Viena, reprezentat prin Banca de credit român; Nord-deutsche Bank in Hamburg, Hamburg, reprezentat prin banca de credit român; L. Behrens & Söhne, Hamburg, reprezentat prin Banca de credit român; Hardy & Hinrichsen, Hamburg, reprezentat prin Banca de credit român; Carl Masse, Hamburg, reprezentat prin Banca de credit român, declarăm că am constituit (...) o societate anonimă pe acțiuni, sub denumirea de Societatea Loteriei de Stat din România, având ca obiect exploatarea concesiunii loteriei privilegiate pe clase a Statului român, precum și exploatarea vericărei alte loterii pe clase s-ar mai obține în viitor»” (*Loteria Națională din România. O istorie ilustrată*, p. 126).

²⁵ *Ibidem*, p. 132–133.

²⁶ Cf. I.-Aurel Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, Editura Cartea Românească, f.a.: „persoană însărcinată cu încasarea cotizațiilor sau cu vinderea unor bilete de loterie”.

²⁷ Pentru o cercetare documentată asupra rolului evreilor în modernizarea României începând din secolul al XIX-lea, v. Avram Rosen, *Contribuția evreilor la progresul industrial în România interbelică*, București, Editura Hasefer, 2002. Citez, de asemenea, din lucrarea mea *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică* (București, Editura Cartea Românească, 2012) o scurtă descriere a procesului de negativare în spațiul românesc a acestui rol modernizator: „Discuțiile privind contribuția evreilor la modernizarea economică a României pot constitui baza unei reflecții asupra felului în care o modificare subtilă în parametri de discurs modifică imaginea

Însă pasajul cel mai caracteristic despre loterii apare în mult mai notoriul text al lui Caragiale despre Răscoala de la 1907: „Toate școalele, de la cele populare până la universități [...] toate dau mai mult sau mai puțin *d’emblée* absolvenților lor drepturi la dignități și funcțiuni publice. [...] Familiile sârmane din plebea orășenească, lipsite de orice mijloace de producție, trăind din mică precupeție, ori din slujbe sau slujbușoare, ori din cârciumăritul de mahala, ori din meserii mai puțin ușor de mărturisit – toate aspiră, grație școalelor naționale, să-și vadă copiii cât mai degrabă, după vârsta majoratului, în cel mai rău caz funcționari; în cel mai bun, măcar deputați ministeriabili, dacă nu chiar miniștri... Și, ca la cele mai absurde loterii, și aici, nu toate iluziile sunt amăgite. Așa se recrutează oligarhia care stăpânește țara românească. Nu este o oligarhie măcar statornică, de tradiție istorică, de bravură, de obligațiuni morale, de nobilitate, ori de merite; este o oligarhie mutabilă, de perpetuă primeneală, accesibilă oricui prin nemereală, prin loterie, prin aventură”²⁸. Este util să recitim *Două loturi* prin aceste rânduri. În raport cu celelalte personaje (căpitanul Pandele, comisarul Turtureanu, d. Georgescu, chivuțele), Lefter Popescu apare ca unic element flotant, nemulțumit de poziția lui socială pe care încearcă să o escaladeze. Prin aceasta, ajungem la un detaliu care, asemenea scrisorii pierdute a lui Poe, a scăpat comentatorilor paradoxului celor două liste: *Două loturi* este dedicată marxistului C. Dobrogeanu-Gherea. Cu un an înainte de tipărirea nuvelei, în 1897, Gherea publicase volumul al treilea din *Critice*, referindu-se adesea la Caragiale. (Cu acest prilej, Caragiale îi dedicase o recenzie și un interviu.) În primele două volume din *Critice* (1890–1891), Gherea îi consacrase de asemenea scriitorului câteva ample studii, rămase până azi de referință. Într-un pasaj caracteristic, Gherea vorbește în legătură cu Caragiale despre „biciuirea anomaliilor” pe care o face scriitorul. În legătură cu astfel de anomalii, Gherea se pronunțase și în studiul despre *Decepționismul în literatura română* (1887). Citim aici: „Pricina decepționismului nostru, a decepționismului poezilor noștri, obârșia lui, sunt anomaliile societății burgheze. Pricina boalei veacului e starea patologică a civilizației burgheze”²⁹. Pe scurt, teoria lui Gherea expusă în studiul *I.L. Caragiali* (inclus în volumul din 1897) este o variantă a formelor fără fond a lui Titu Maiorescu, adversarul său: „Aceste anomalii, neajunsuri și multe altele [...] trebuia să fi fost produse de introducerea la noi a instituțiilor și culturii europene și în adevăr au și întovărășit aceste instituții și această cultură”. Comediile lui Caragiale, potrivit lui Gherea, „au toate aceeași notă generală: baterea de joc, ridiculizarea, biciuirea anomaliilor, neajunsurilor

realității descrise prin limbaj. Până la instaurarea comunismului, care a tabuizat specificațiile etnice ale oricărei discuții, această contribuție a fost descrisă preponderent în limbajul dreptei tradiționaliste sau radicale, ca o invazie colonizatoare, acaparatoare și anihilantă a elementului evreiesc asupra fondului autohton, căruia i-a forțat transmutarea dinspre patriarhalul stabil și atemporal către entropia modernității capitaliste” (p. 145–146).

²⁸ 1907, în *Opere*, vol. IV, p. 129–130.

²⁹ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 6, București, Editura Politică, 1979, p. 55.

izvorâte din introducerea instituțiilor europene, satirizarea mai ales a acelor neajunsuri și anomalii care nu ne sunt comune cu Europa occidentală, ci speciale țării noastre”³⁰. *Via* Gherea, ajungem astfel la o lectură capabilă să integreze cele două liste din *Două loturi* în ceea ce s-ar putea numi o logică a anomaliei.

Loteria este manipolatoarea de hazard prin excelență³¹. Ea smulge bani în numele speranțelor pe care le trezește că îi va îmbogăți pe cei săraci, că îi va extrage din circuitul înrobitor al capitalului. Nu întâmplător, prenumele personajului principal din *Două loturi* este „Elefteriu”, venind dintr-un cuvânt grecesc care înseamnă „liber”. Ironic, „liber de bani” poate însemna și bogăție, și sărăcie. Mai mult, în epilog, despre soția lui Lefter aflăm că s-a călugărit sub numele de maica Elefteria: și ea s-a eliberat din ciclul înrobitor al capitalului, prin ascultarea unei alte ordini, cea religioasă, deși păstrează obiceiul de a colecta cioburi nefolositoare. În același epilog, prin nebunie, și Lefter este liber, scăpat de grija materială, sau mai bine zis semiliber, căci continuă să fie prizonierul rămășițelor obsesiei, care-l poartă între cei doi semnificanți ai semnificatului pierdut, Universitatea și observatorul pompierilor.

Putem spune, deci, cu Gherea, că Lefter este victima unei anomalii a sistemului speculativ financiar. Lefter este neutralizat întrucât are ghinionul (desigur, regizat de autor) de a se trezi la intersecția a două liste ținând de două legi, de două serii. Cum există două liste oficiale și cum amândouă sunt adevărate, înseamnă că niciuna nu este oficială și adevărată. Lipsește autoritatea care s-o ungă ca atare. Pentru funcționarea corectă a loteriilor garantau instituțiile statului: „Comisiunea de control [a loteriilor], după art. 4 din regulamentul legii se compune din: Prefectul județului (în București din Prefectul de poliție); din primarul orașului și din Procurorul tribunalului local. Acestor reprezentanți ai legii, le incumbă datoria de a examina cererea de autorizarea unei loterii, foloasele, corectitudinea emisiunii biletelor și sinceritatea tragerilor”³². Dar acestea, este notoriu din scrierile lui Caragiale, nu funcționau – adică nu funcționau obiectiv, ca arbitru imparțial, ci subiectiv, în folosul lor. Astfel se explica de ce legile nu erau aplicate³³. Ipistatul măsluiește tragerile. Comisarul Turtureanu e cumpărat cu 5 000 de lei pentru a tortura în beciurile poliției trei țigănci lipsite de apărare – o bătrână, o gravidă și un copil.

Să facem sumarul. 1. Loteriile la care „câștigă” Lefter pun în scenă o fraudă financiară. 2. Instituțiile statului care veghează la bunul mers al loteriilor sunt corupte. 3. Există două seturi paralele și divergente de liste oficiale; deși potrivit primei liste, anunțate în ziare, Lefter a câștigat, cea de a doua listă, deținută de banca unde sunt depuse biletele de loterie, invalidează câștigul. 4. Bani pierduți de

³⁰ *Ibidem*, p. 218.

³¹ În *Dicționarul universal al limbei române* al lui Lazăr Șăineanu, loteria apare definită, în sensul ei figurat, ca „afacere de hazard”.

³² Alexandru G. Bacaloglu, *Despre loterii*, p. 10.

³³ De pildă, împotriva legii, „absolut toate ziarele, fără deosebiri de culori politice, contravineau legii publicând prospectele loteriilor” (*ibidem*, p. 9).

Lefter intră în profitul societăților care au organizat loteriile; acestea sunt marii câștigători.

Pe baza acestor concluzii de etapă, se poate declara vinovatul, precum în romanele polițiste, în baza mobilului. Criminalul este cel care are de câștigat cel mai mult din crimă; criminalul sunt loteriile. Speculând slăbiciunea statului care ar fi trebuit să asigure univocitatea tragerilor, aruncă în scenă două liste – două adevăruri care se anulează. Un singur lucru mai dă bătaie de cap: cum anume au procedat? Iată o întrebare la care nu sunt mai în măsură să răspund decât oricine altcineva.

ABSTRACT

In this essay I reread *Două loturi*, a classical text of I.L. Caragiale, trying to elucidate the meaning of its paradoxical ending by explaining the ideological and economical implications of the lottery topic used by Caragiale in relation to such notions as chance or bad luck.

Key-words: I.L. Caragiale, Anti-Semitism, C. Dobrogeanu-Gherea, Henri Bergson, lottery, 19th century.